

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
РАДА ПО ВИВЧЕННЮ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ УКРАЇНИ

На правах рукопису

ЧУК ЛЮДМИЛА ГЕОРГІЇВНА

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ
ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ УКРАЇНИ

Спеціальність 08.08.01 - Економіка природних
ресурсів і природо-
користування

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата економічних наук

Київ - 1996

00754123 (M)

виконана у відділі методології
пеки Ради по вивченню продук-

тивних сил України НАН України

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент Національної ака-
демії наук України ДОРОГУНЦОВ С.І.

Офіційні опоненти: доктор географічних наук, старший
науковий співробітник ІВАНУХ Р.А.

кандидат економічних наук, старший
науковий співробітник КОЗЛОВА Т.А.

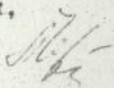
Провідна організація: Міністерство охорони навколишнього
природного середовища та ядерної
безпеки України

Захист відбудеться 4 липня 1996 р. о 16 год. на за-
сіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.78.02 в Раді по вивченню
продуктивних сил України НАН України за адресою: 252032, Київ-32,
бульвар Т.Шевченка, 60.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Ради по вив-
ченню продуктивних сил України НАН України.

Автореферат розісланий "4" серпня 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої
ради доктор економічних наук,
старший науковий співробітник,
дійсний член академії УЕАН

 Л.Г.Чернюк

ЛННБ ім. В. Стефаніка
АН України

Актуальність теми дослідження. Здійснення великомасштабної роботи з гідротехнічної меліорації земель, залучення в господарський обіг великої кількості природних ресурсів, непередбачені структурно-динамічні зміни в природно-територіальних комплексах під впливом господарської діяльності висувають проблему раціоналізації природокористування, відтворення та охорону природних ресурсів в число найбільш актуальних. Її актуальність різко посилюється в зв'язку з тим, що постійно збільшуються негативні екологічні наслідки перетворення природи і господарського використання природних ресурсів. Розвиток осушувальної меліорації земель, великі структурні зміни в земельному фонді в бік підвищення питомої ваги ріллі, скорочення площі лісів, болот; перезволожений угідь приводить до деградації ґрунтового покриву, порушення гідрогеологічного режиму території, пересушення сільськогосподарських територій, зміни мікрокліматичних умов, рослинного та тваринного світу.

Великі капітальні вкладення, направлені на перетворення природи і розвиток гідротехнічної меліорації земель, не окуповуються в нормативні строки, на великій площі меліорованих земель не досягнуто проектної врожайності, постійно знижується економічна ефективність сільськогосподарського виробництва. В багатьох випадках позитивний ефект від меліорації перекреслюється негативними екологічними наслідками. Найбільш рельєфно всі проблеми природокористування проявляються у Західному Поліссі, де унікальні сполучення природних умов та ресурсів в своїй сукупності складають таку екологічну систему, господарське перетворення якої викликає найбільш негативні наслідки.

Слід відмітити, що дослідженню еколого-економічних проблем Полісся присвятили свої роботи немало вчених України. Серед них можна назвати роботи Алімова О.М., Генсерука С.А., Івануха Р.А., Козлової Т.А., Маракуліна П.П., Новаковського Л.Я., Перехреста С.М., Трегобчука В.М., Жинька В.І., Носка В.С., Цемка В.П., Хвесика М.А., Новоторова О.С. та багатьох інших. Їх розробки та наукові рекомендації стали основою для раціоналізації природокористування, корегування масштабів розвитку осушувальної меліорації земель, здійснення великомасштабних робіт з охорони природи та її ресурсів, удосконалення територіальної організації сільськогосподарського виробництва в різних частинах Полісся. Але ряд проблем залишаються не вивченими. Особливо це стосується Західного Полісся, яке на відміну від Східного та Середнього має свої особливості сполучення природних умов та ведення сільськогосподарського виробництва.

Зростаюча необхідність досліджень у цій галузі вимагає наукових розробок в економічній та екологічній сферах не лише з приводу ефективності використання природних ресурсів, але й виявлення факторів, що сприяють формуванню ресурсозатратного типу економічного росту, екологічних причин цих негативних явищ.

Як показує практика, для того щоб мати повну картину екологічної деградації та оцінити всі фактори механізму управління природокористуванням, рівень їх впливу на навколишнє середовище, необхідно проаналізувати стан всього природоресурсного потенціалу регіону.

Все це обумовило вибір теми дисертаційної роботи.

Мета та основні завдання дослідження. Мета роботи полягає у розробці теоретико-методологічних та методичних положень, науко-

во обґрунтованих пропозицій, спрямованих на підвищення економічної й екологічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу, вдосконалення системи природокористування в Західному Поліссі. Досягнення цієї мети обумовило необхідність розв'язання таких завдань: розробка теоретико-методичних положень раціоналізації природокористування, відтворення і охорони природних сільськогосподарських ресурсів; розкриття суті та економічного змісту природного ресурсного потенціалу регіону, його функціональної та територіальної структури; аналіз та оцінка впливу гідротехнічної меліорації земель та інших видів меліорації на еколого-економічну ефективність використання природно-ресурсного потенціалу; розвиток, розміщення та спеціалізація сільського господарства; розробка науково обґрунтованих заходів, спрямованих на підвищення продуктивності та економічної ефективності природно-ресурсного потенціалу сільського господарства; розробка пропозицій, спрямованих на вдосконалення територіальної організації сільського господарства Західного Полісся та його екологізацію.

Предметом дисертаційного дослідження є сукупність теоретико-методологічних та прикладних проблем організації сільськогосподарського природокористування, відновлення та охорони природних ресурсів Західного Полісся України.

Об'єктом дисертаційного дослідження є система економічних та екологічних відносин використання, відтворення і охорони природно-ресурсного потенціалу сільського господарства Західного Полісся, який характеризується пониженням рельєфом, малородючими піщаними, торфо-болотними ґрунтами, значною кількістю опадів, найбільшою в республіці перезволоженістю та заболоченістю території, підвищеною лісистістю, дрібноконтуристотю сільськогоспо-

дарських угідь і особливо ріллі, їх розкиданістю між лісами, болотами та озерами, помірним кліматом, великою працезабезпеченістю господарств та складними умовами механізації землеробства і тваринництва.

Методологія і методика дослідження. Методологічною основою дослідження є методологічні і методичні положення економічної теорії та економіки природокористування. При здійсненні дослідження використовувались абстрактно-логічний, економіко-статистичний, балансовий, системного аналізу, розрахунково-конструктивний та інші методи.

При дослідженні теми використані статистичні матеріали та документи Міністерства статистики України, Міністерства сільськогосподарства і продовольства, Державного комітету України по харчовій промисловості, Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, Укрземпроєкту, Укрводпроєкту, інших міністерств і відомств, проєктних організацій.

Наукова новизна роботи. Наукова новизна дисертації визначається тим, що вона являє собою одне з перших наукових досліджень еколого-економічної ефективності використання, відтворення та охорони природно-ресурсного потенціалу Західного Полісся. Наукову новизну мають наступні результати дослідження, що виносяться на захист:

- поглиблені і конкретизовані окремі теоретико-методологічні положення раціоналізації регіонального природокористування;
- уточнено поняття сутність природно-ресурсного потенціалу, складова та функціональна структура;
- еколого-економічна ефективність його використання;

- розроблено теоретико-методологічні і методичні основи визначення впливу розвитку сільськогосподарського виробництва на навколишнє природне середовище;

- дана еколого-економічна оцінка гідротехнічної, хімічної та лісової меліорації земель, а також розміщення і спеціалізації сільськогосподарського виробництва, які склалися у регіоні, визначені шляхи подальшого їх розвитку на перспективу;

- сформована концепція раціоналізації природокористування і екологізації сільськогосподарського виробництва, визначені основні шляхи вдосконалення територіальної організації сільськогосподарського виробництва;

- обґрунтовані основні положення і пропозиції, визначені шляхи підвищення продуктивності використання природно-ресурсного потенціалу в сільському господарстві Західного Полісся.

Наукові результати дисертаційного дослідження, що вносяться на захист, є особистим здобутком пошукача.

Практичне значення роботи. Практичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що воно містить комплексну системну оцінку еколого-економічної ефективності використання, відтворення та охорони природно-ресурсного потенціалу Західного Полісся, рекомендації і пропозиції по оптимізації їх впливу на навколишнє природне середовище.

Результати виконаних досліджень можуть бути використані в практиці організації сільськогосподарського природокористування, проектуванні реконструкції меліоративних систем, розробці зональної і внутриміліційно-зональної системи ведення сільського господарства, вдосконалення його розміщення і спеціалізації, а також в учбовій практиці при читанні курсів економіки природокористування, еконо-

міки і організації сільського господарства, розміщені продуктивних сил. Вони можуть бути використані обласними і районними органами управління Західного Полісся в керівництві розвитком сільськогосподарського виробництва, а також при підготовці і підвищенні кваліфікації кадрів для агропромислового комплексу.

Апробація роботи і впровадження результатів дослідження.

Наукові положення, висновки і пропозиції дисертаційної роботи доповідались на наукових і науково-практичних конференціях, засіданнях відділів природно-ресурсного спрямування Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України, кафедри розміщення продуктивних сил і економіки районів Київського державного економічного університету.

Ряд наукових положень, висновків і пропозицій дисертації використані в Державній програмі соціально-економічного розвитку Полісся, яка схвалена Кабінетом Міністрів України 28 квітня 1996 року, протокол № 4, в учбовому процесі Київського державного економічного університету, що підтверджується відповідними документами.

Дублікації. По темі дисертації автором опубліковано 8 наукових праць загальним обсягом 2,8 друкованих аркушів.

Обсяг і структура роботи. Основний текст дисертації викладений на 145 сторінках. Робота містить 5 таблиць. Дисертація складається з вступу, трьох глав, висновків, списку літератури.

Основні наукові положення дисертаційного дослідження.

1. Природно-ресурсний потенціал Західного Полісся.

1.1. Основною умовою існування суспільства є природне середовище і вся сукупність природних умов і ресурсів, які входять до

його складу. Щоб існувати, люди змушені працювати, а для цього вони повинні вступати у виробничі зв'язки з природою. Через взаємодію людини з природою відбувається матеріальне виробництво. Сільськогосподарське виробництво представляє собою процес, в ході якого люди за допомогою засобів виробництва використовують речовини і сили природи для виробництва продукції землеробства і тваринництва. Однак не всі компоненти природного середовища приймають активну участь у виробничому процесі. Одні виступають як умови, інші як ресурси. У зв'язку з різною трактовкою цих категорій в економічній і економіко-географічній літературі виникає необхідність теоретичного осмислення процесу сільськогосподарського виробництва і уточнення категоріальних понять, пов'язаних з цим процесом. Це важливо у зв'язку з тим, що в літературі з'явився цілий ряд категоріальних понять таких як ресурсний, природно-ресурсний, аграрно-ресурсний потенціал, природні засоби виробництва і природні продуктивні сили, які різними авторами трактується по різному. Тому, перш ніж приступати до розробки науково обгрунтованої концепції використання ресурсних можливостей для високоінтенсивного сільського господарства і раціонального природокористування, необхідно розібратися в економічній суті цих категоріальних понять. При цьому ми виходимо з того положення, що категорія в економічній науці представляє собою **основне, найбільш суттєве** поняття, вузловий пункт, ступінь пізнання природи людиною, що поряд з загальними категоріями діалектичного та історичного матеріалізму існують і **категорії суспільних наук**, в тому числі економіки природокористування і охорони природного середовища. Через це оцінка запропонованих в літературі різних категоріальних понять, розкриття їх суті і змісту є **теоретичною і методоло-**

гічною базою для розробки наукових основ раціоналізації сільськогосподарського природокористування і збільшення виробництва продукції землеробства і тваринництва.

Розглядаючи природне середовище як основу життєдіяльності людини і важливу продуктивну силу, необхідно виділити дві групи природних чинників: ті, які беруть безпосередню участь у сільськогосподарському виробництві і ті, які при данному рівні розвитку продуктивних сил впливають на сільськогосподарське виробництво, однак безпосередньої участі в ньому не приймають, а є тільки умовами виробництва. Отже перші - це природні ресурси, другі - природні умови. Під природними ресурсами слід розуміти тіла, речовини і сили природи, які в результаті прикладання праці можуть бути перетворені в предмети і засоби праці, або одночасно є одними і іншими /земля, вода, рослини, тварини/, а природні умови - це компоненти природного середовища, які не можуть бути залучені до виробництва і не можуть приймати безпосередньої участі в ньому /поверхня землі, експозиція схилів, газовий склад атмосфери, кількість опадів, сонячне тепло і світло та інші/. В своїй сукупності вони утворюють природно-ресурсний потенціал, під яким слід розуміти інтегральну потенційну продуктивність усіх видів природних умов і ресурсів певної території. Ефективність її використання визначається виробництвом валової і товарної продукції на одиницю території.

Основними показниками економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу є валовий чистий і національний доход.

В процесі сільськогосподарського виробництва природа стає основною продуктивною силою. В зв'язку з цим в економічній літературі з'явилася поняття "природні продуктивні сили", які пред-

ставляють собою відносини людей з природою і залучені до виробництва тіла, речовини і сили природи, які в результаті прикладання праці, капіталу і науки стали основними засобами виробництва. Вони безпосередньо беруть участь в його процесі.

Отже під аграрно-ресурсним потенціалом слід розуміти інтегральну потенційну продуктивність усіх видів ресурсів, які беруть безпосередню участь у сільськогосподарському виробництві.

Поєднання природних умов і ресурсів на значній території по різному впливає на сільськогосподарське виробництво. В зв'язку з цим в роботі обґрунтовуються різні системи природокористування і сільськогосподарського виробництва, поєднання галузей і його регіональна спеціалізація. В зв'язку з цим виникають поняття "ресурсний потенціал" і "природно-ресурсний потенціал регіонів".

Важливими особливостями природно-ресурсного потенціалу території є просторово-часова підпорядкованість усіх його складових, особлива єдність у взаємодії природа-суспільство-виробництво і тісний координаційний, субкоординаційний зв'язок його окремих компонентів. Через це зміна або напрямок використання одного з них веде до зміни структури і якісного стану всього природно-територіального комплексу.

Всі перелічені особливості природних умов і ресурсів дозволяють визначити структурну побудову природно-ресурсного потенціалу, що виступає основою системо-формуєчих відносин природних ресурсів, які проявляються через комплексну структуру природно-ресурсного потенціалу території і відображає внутрішньовидові і міжвидові зв'язки; функціональну структуру, яка характеризує ранжирування природних ресурсів по їх комплексоутворюючій можливості і участі в територіальному поділі праці; територіальну структуру

природно-ресурсного потенціалу, що служить основою його раціонального використання, розміщення і спеціалізації сільськогосподарського виробництва і організаційну структуру, яка представляє собою природні ресурси, як з точки зору саморегуляції і самовідтворення, так і в плані їх використання, оптимізації, розподілу і охорони.

Важливою особливістю природно-ресурсного потенціалу території є його комплексність, яка означає, що сукупна продуктивність окремих видів ресурсів, які входять у його склад, не відповідає сумі кожного з них окремо, а дорівнює інтегральній продуктивності всіх їх видів в поєднанні.

Функціональна структура потенціалу природних ресурсів визначається поточними і перспективними потребами суспільства в різних видах продукції, можливостями його включення в загально-республіканський поділ праці, розвитку продуктивних сил і науково-технічного прогресу. Територіальна структура ресурсного потенціалу, яка включає сукупність природних ресурсів окремих регіонів, обумовлена тим, що будь-яка виробнича діяльність відбувається на певній території, де на неї впливає природне середовище. Використання потенціалу природних ресурсів передбачає цілеспрямовану і плано-мірну організацію регіональних господарських, в тому числі аграрно-територіальних і аграрно-промислових комплексів, основною метою яких є ефективне використання ресурсних можливостей регіону для максимального задоволення як регіональних і внутрішньорегіональних, так і загальнореспубліканських потреб суспільства. Врахування ресурсних можливостей кожного регіону, вибір напрямків розвитку господарства і його регіональної спеціалізації, ефективне включення в систему внутрішньореспубліканських та міжнародних економічних зв'язків дозволяє раціонально використати ресурсний

потенціал для розв'язання соціально-економічних проблем розвитку суспільства.

1.2. Основною складовою частиною природно-ресурсного потенціалу є земля. В сільському господарстві вона є основним засобом виробництва і основним елементом продуктивних сил. Від кількісних і якісних характеристик земельного фонду, територіального поєднання різних видів сільськогосподарських угідь залежить їх продуктивність та економічна ефективність використання.

На відміну від середніх показників по Україні питома вага площі сільськогосподарських угідь в Західному Поліссі складає - 49,3%, в тому числі ріллі - 33,6%, багаторічних насаджень - 0,6%, сіножатей - 6,8%, пасовищ - 8,1%, лісів - 35%, боліт - 5,6%. Грунтовий покрив характеризується дуже складними комплексами, з великою деформацією і дрібноконтурністю ґрунтового покриву. Найбільш поширеними є дерново-середньо-підзолисті, піщані і супіщані по своєму механічному складу, торф'яні, болотні і луко-болотні ґрунти.

Основними напрямками підвищення продуктивності та економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь є здійснення комплексних меліоративних робіт, які повинні включати гідротехнічну, хімічну, лісову і біологічну меліорацію земель; корінне поліпшення луків і створення багаторічних культурних пасовищ; розробка і використання науково обґрунтованих зональних і внутрішньо-зональних систем ведення землеробства; раціоналізація розміщення і спеціалізація сільськогосподарського виробництва.

1.3. На відміну від інших природно-економічних зон Західне Полісся найкраще забезпечено водними ресурсами. Тут на 1 км² території припадає 0,8 км річок. За цим показником Західне Полісся

поступається тільки Карпатам. Головними артеріями цього регіону є Прип'ять, Західний Буг, Стир і Горинь. Загальний сток річок складає 8993 тис м³, в тому числі транзитний - 5456 м³. В розрахунку на 1 км² території припадає 86700 м³, на 1 жителя - 1635 м³, в середньому по республіці ці показники складають 82700 і 1020 м³. Основними напрямками підвищення водовіддачі, охорони і раціоналізації використання водних ресурсів є розробка і впровадження науково обгрунтованої системи управління водогосподарським комплексом, організація науково обгрунтованого водоспоживання і водовідведення, розробка і впровадження раціональних норм водоспоживання, меліорація /очистка від мулу/ природних і штучних водойм і використання їх для розвитку рибного господарства та водоплаваючої птиці; боротьба з повенями, створення водоохоронних зон на берегах річок, природних і штучних водойм; еколого-економічна їх оцінка і складання водного кадастру.

1.4. Західноукраїнське Полісся характеризується сприятливими кліматичними умовами для сільського господарства. Так радіаційний баланс складає 42 кКал/см². Найбільші середньодобові температури /20-25°C/ досягають у третій декаді липня і найменші /-3-10°C/ у третій декаді січня. Кількість днів в році з середньодобовими температурами від 6 до 15° складають 106-115 днів, більше 15°C-90-100 днів, кількість опадів коливається від 600 до 700 мм, а коефіцієнт зволоження 2,4-2,8.

1.5. Територіальне поєднання природних умов і ресурсів в Західному Поліссі дозволяє розвивати високоінтенсивне сільське господарство, основною спеціалізацією якого повинно бути м'ясне і м'ясо-молочне скотарство, льонарство, картоплярство, ставкове рибальство і промислове звіринництво.

II. Еколого-економічна ефективність використання природно-ресурсного потенціалу сільського господарства Західного Полісся.

II.6. Основними напрямками підвищення продуктивності та економічної ефективності природно-ресурсного потенціалу сільського господарства Західного Полісся є формування екологічно стійкого і більш високопродуктивного природно-аграрно-територіального комплексу на основі гідротехнічної, хімічної, лісової і біологічної меліорації земель, корінного поліпшення луків і створення багаторічних культурних пасовищ, розвитку удобрювального комплексу і внесення необхідної кількості органічних і мінеральних добрив та підвищення родючості ґрунтів.

II.7. Серед усіх напрямків підвищення продуктивності сільськогосподарських земель провідною стала осушувальна меліорація, яка представляє собою будівництво гідротехнічних споруд і меліоративних систем з метою регулювання водноповітряного режиму ґрунтів. Площа осушених земель в Західному Поліссі складає близько 1 млн га, з яких 700 тис га рілля, що використовується під посіви сільськогосподарських культур. В структурі посівної площі зернові культури займають 43%, в тому числі озима пшениця - 15,5%, озиме жито - 11%, ячмінь ярий - 10,7%, технічні культури - 14,7%, в тому числі цукрові буряки - 10% і льон-довгунець - 4%, картопля - 8,3%, кормові культури - 30%, багаторічні трави - 8,5% і однорічні - 8,7%.

Еколого-економічна оцінка структури посівної площі показує, що вона перенасичена природомісткими і ґрунтовиснаєливими культурами, а це без додаткового внесення органічних і мінеральних добрив приведе до зниження на 0,2-0,4% гумусу в ґрунтах, спраць-

вання тонких торф'яних ґрунтів і появи на поверхні підстилаючих порід, розвитку вітрової ерозії. Через це, з метою створення сприятливих умов розширеного відтворення родючості ґрунтів необхідно скоротити посіви озимої пшениці, ячменю, цукрових буряків і картоплі, в 2 рази розширити площу зернобобових культур, багаторічних і однорічних трав. Розширення площі цих посівів разом з внесенням більшої кількості органічних добрив дозволять відновити гумусостійкість ґрунтів та підвишити їх родючість.

Аналіз і оцінка врожайності сільськогосподарських культур на осушених і староорних землях показує, що в 1975-1990 рр. вона постійно зростала, а в 1985-1990 роках зрівнялася на осушених і староорних. Однак, з 1991 р. врожайність неухильно почала знижуватися.

Строки окупності капітальних вкладень в розвиток осушувальної меліорації в 1985-1990 роках становили 18-22 роки.

Сформульована нами концепція дальшого розвитку гідротехнічної меліорації земель і підвищення продуктивності та економічної ефективності використання земель передбачає: припинення екстенсивного нарощування осушених земель; реконструкцію застарілих осушувальних систем; збільшення затрат на освоєння і виссокоінтенсивне використання уже осушених угідь та поліпшення їх меліоративного стану і здійснення гідротехнічної меліорації земель в комплексі з іншими видами; розробку і впровадження науково обґрунтованих систем ведення землеробства на осушених землях; поглиблення русел річок; створення водоохоронних зон вздовж їх берегів; боротьбу з повеннями та інші заходи, спрямовані на технічне удосконалення меліоративних систем і підвищення продуктивності сільськогосподарсь-

ких угідь.

П.8. Одним із важливих засобів створення високопродуктивного природо-аграрно-територіального комплексу є хімічна меліорація земель і удобрення ґрунтів. Відомо, що Західне Полісся характеризується низькородючими ґрунтами, які без внесення достатньої кількості органічних і мінеральних добрив не можуть забезпечити високу врожайність сільськогосподарських культур. Слід підкреслити, що в порівнянні з середньорічними показниками за 1971-1985 рр. у 1986-1990 роках внесення у ґрунт поживних речовин зросло із 120-126 кг до 195-205 кг, що сприяло значному підвищенню врожайності сільськогосподарських культур. Економічна оцінка внесення мінеральних добрив під різні культури показала, що приріст урожаю зернових культур від їх внесення складав 5,0-8,5 ц/га, в тому числі озимої пшениці - 5,5-10,5 ц/га; цукрових буряків - 50,6-89,0; льону-волокна 1,2-2,3, картоплі 36-45, овочів - 37-40 ц/га.

Однак, ефективність дії мінеральних добрив залишається ще дуже низькою. Основними причинами є недостатнє їх внесення під кожен культуру, відсутність оптимального співвідношення між основними поживними речовинами /азотом, фосфором, калієм/, порушення агротехнічних строків, недостатнє внесення органічних добрив, з якими мінеральні добрива забезпечують найбільший приріст врожаю, закислення ґрунтів і недостатні масштаби їх гіпсування.

Основними напрямками розвитку агрохімічного комплексу Західного Полісся передбачене будівництво гнієсховищ та складів для зберігання мінеральних добрив, створення в кожному господарстві своєрідних фабрик органічних добрив, використання сапропелю і торфу для удобрення ґрунтів, дотримання науково обґрунтованих

норм внесення під кожную культуру органічних і мінеральних добрив та збільшення виробництва біогумусу.

11.9. Рациональна територіальна організація сільськогосподарського виробництва є одним із головних чинників підвищення продуктивності і ефективності природних умов і ресурсів, оскільки розміщення сільськогосподарських культур у найбільш сприятливих для них умовах і зональна спеціалізація дають можливість збільшити виробництво продукції без додаткових капітальних вкладень на перетворення природи. Згідно розробленої концепції територіальної організації сільськогосподарського виробництва на території Західного Полісся виділено три підзони спеціалізації:

1. Північна скотарсько-льонарсько-картопляна підзона у складі Любешівського, Старовижнівського, Камінь-Каширського районів Волинської області; Володимирського, Дубровицького, Сарнівського, Зарічненського і Рокитнянського районів Рівненської області. В перспективі найбільшого розвитку може мати м'ясне і м'ясо-молочне скотарство, льонарство і картоплярство. Наявність великої кількості кормових угідь і їх корінне поліпшення, розширення площі зернобобових і зернофуражних культур та багаторічних трав сприятимуть розвитку скотарства і нарощуванню виробництва телятини і молока. Продукти їх переробки можуть стати предметом експорту на світовий ринок. Наявність лісо-озерно-болотних комплексів з багатомісними природно-кормовою базою дозволяє в перспективі розвивати звіринницькі, рибальські та мисливські господарства.

2. Перехідна зона від північного Полісся до лісостепу в складі Турійського, Ковальського, Меновичевського районів Волинської області; Костопільського, Березнянського районів Рівненської

області. В перспективі ця зона може мати скотарсько-льонарсько-цукрово-буряковий напрям спеціалізації. Високорозвиненою галуззю буде й картоплярство. Докорінне поліпшення лук, створення багаторічних культурних пасовищ, інтенсифікація польового кормового і комбікормового виробництва створюють сприятливі умови для високоінтенсивного скотарства, постійного нарощування виробництва високоякісної яловичини і молока. Розвиток скотарства може поєднуватись в різних господарствах з такими гольдними галузями, як цукробурякове виробництво, льонарство і картоплярство.

Південна скотарсько-цукробурякова-картопельна підзона з розвиненим зерновим господарством. В склад цієї зони входять Володимир-Волинський, Іваничівський, Локачинський, Горохівський, Луцький, Рожищенський і Ківерцівський райони Волинської області; Гощанський, Корецький, Млинівський, Рівненський, Здолбунівський, Острозький райони Рівненської області.

Поруч з внутрішньозональною спеціалізацією буде розвиватись господарська спеціалізація. В зв'язку з дуже великим підвищенням цін на промислові засоби виробництва економічно не вигідним стає комплекс машин для механізації виробничих процесів у багатьох товарних галузях. Тому господарства будуть переходити на більш вузьку спеціалізацію і займатись виробництвом тих видів рингової продукції, які в даних природно-економічних умовах обходяться найдешевше.

III. Основні шляхи підвищення економіко-екологічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва Західного Поділля.

III.10. Розроблена концепція науково обґрунтованого природо-користування в Західному Поділлі передбачає комплекс заходів,

що мають забезпечити розширене відтворення у природному середовищі і сільськогосподарському виробництві, підвищення екологічної стійкості природних екосистем і стабільне нарощування виробництва сільськогосподарської продукції.

Запропонована Концепція передбачає: розробку регіональної програми охорони природи і раціонального використання її ресурсів /земельних, водних, лісових, мінерально-сировинних та інших/; інвентаризацію території і виділення у її складі середовищно-формуючих, природоохоронних, заповідних, рекреаційних об'єктів, земель для високоінтенсивного сільськогосподарського виробництва і промислової забудови, радіаційно і промислово забруднених та деградованих земель з метою здійснення природоохоронних заходів, організацію моніторингу для спостереження за змінами в природному середовищі, здійснення землепорядкування території; вилучення із сівобігу надмірно забруднених і деградованих земель, заліснення тих земель, які не можуть бути використані в сільському господарстві, і розширення площі лісів до оптимальних їх розмірів та очищення від мулу природних і штучних водойм, використання їх для розвитку рибного господарства, водоплаваючої птиці, звіринництва і створення водоохоронних зон на берегах річок, природних і штучних водойм, здійснення протипаводкових заходів, розробку і впровадження науково обгрунтованих систем ведення сільського, лісового і водного господарства; максимальне збереження у первісному стані лісо-озерно-болотних комплексів; припинення екстенсивного нарощування осушених земель, поліпшення меліоративного стану тих земель, які введені в експлуатацію, і підвищення їх продуктивності, корінне поліпшення луків і створення багаторічних культурних пасовищ.

На основі здійснення цих розроблених у Концепції заходів має бути поступово сформований екологічно стійкий природно-територіальний комплекс, усі системи і складові якого у своїй сукупності сприятимуть подальшому розвитку сільського господарства і стабільному нарощуванню його продукції.

III. II. Формування екологічно стійких і високопродуктивних природно-територіальних комплексів з найбільш сприятливими для сільського господарства умовами повинно поєднуватись з агрохімічними заходами, спрямованими на підвищення родючості ґрунтів. Пріоритетне значення повинно бути надане ліквідації від'ємного балансу поживних речовин у ґрунтах та підвищення їх гумусомісткості. Цю проблему необхідно розв'язувати такими основними шляхами: нарощування виробництва органічних добрив, збільшення виробництва біогумусу, створення в кожному господарстві своєрідних фабрик органічних добрив, будівництво типових гноєсховищ і гноєзбірників, виробництва і внесення у ґрунт мінеральних, бактеріальних, грибових добрив і використання для удобрення ґрунтів донних відкладів озер і водойм /сапропелю/ і торфу, налагодження виробництва компостів, розширення площі сидератів /люпину/, зернобобових культур, багаторічних трав. Розрахунки показують, що для забезпечення бездефіцитного балансу поживних речовин у ґрунті необхідно щорічно виробляти з урахуванням багаторічних трав у Волинській області - 12,6 млн т, а сезонних - 15,7 млн т, у Ровенській області відповідно - 14 і 15,8 млн т органічних добрив і вносити їх на кожний гектар по 22-26 т. Шоки по їх вноситься 11-13 т. Загальний дефіцит органіки складає - 48-54%. Ресурси торфу для удобрення ґрунтів складають у Волинській області - 452605 тис. т, а у Ровенській -

368450 тис т, сопропелю відповідно - 1,5 і 13,2 млн т.

Для забезпечення високої урожайності сільськогосподарських культур необхідно під кожну з них вносити науково обгрунтовані норми мінеральних добрив. Розрахунки показують, що для забезпечення бездефіцитного балансу поживчих речовин у ґрунтах в залежності від їх видового складу необхідно вносити на кожний гектар ріллі по 300-360 кг діючої речовини, а луків і пасовищ по 180-200 кг.

Важливою умовою екологічної стійкості і високої продуктивності агроекологічних систем є зрівноважений баланс поживних речовин у природі і тільки на його основі можна забезпечувати стабільне нарощування виробництва сільськогосподарської продукції.

III.12. Важливе значення в системі заходів, спрямованих на підвищення екологічної стійкості і високої продуктивності агроландшафтів Полісся, має її реабілітація шляхом природного відновлення та здійснення природоохоронних, комплексно-меліоративних та організаційно-господарських заходів. Тому дезактивація радіоактивно забруднених земель, рекультивация порушених територій, оптимізація структури різних видів угідь /орних земель, луків, пасовищ, лісів, боліт, земель під водою та інших/, зменшення техногенного навантаження на природне середовище та екологізація розвитку продуктивних сил сприятимуть перетворенню Західного Полісся в район найбільш високоінтенсивного сільського господарства.

Висновки і пропозиції. Еколого-економічне дослідження регіональних проблем ефективності використання, відтворення й охорони природних ресурсів в сільському господарстві Західного Полісся дозволяє зробити ряд висновків і пропозицій, а саме:

- розвиток продуктивних сил сільського господарства відбувається на основі взаємодії суспільства і природи, а виробництво продукції рослинництва і тваринництва являє собою складний процес, в ході якого люди завдяки своїм знанням і трудовим навичкам використовують тіла, речовини і сили природи;

- тіла, речовини і сили природи, які залучені в сільськогосподарське виробництво і виступають як природні засоби виробництва, що беруть безпосередню участь у виробництві сільськогосподарської продукції, є природними ресурсами, а ті, що впливають на виробництво, але не приймають в ньому участі, є природними умовами. Інтегральна продуктивність усіх видів природних ресурсів складає природно-ресурсний потенціал, що являє собою основну складову частину аграрно-ресурсного потенціалу;

- функціональна структура потенціалу природних ресурсів визначається поточними і перспективними потребами суспільства в різних видах продукції землеробства і тваринництва, а також ефективністю їх використання;

- основними напрямками підвищення продуктивності і економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу сільського господарства є: гідротехнічна, хімічна, лісова, біологічна меліорація земель, докорінне поліпшення луків і створення багаторічних культурних пасовищ, раціональне розміщення сільськогосподарських культур і спеціалізація господарств на виробництві тих видів продукції, для яких вони мають найкращі природно-економічні умови; розробка і впровадження науково обґрунтованих ресурсозберігаючих і екологічно стійких систем ведення сільського господарства;

- розвиток гідротехнічної меліорації земель сприяє залученню в господарський обіг нових, раніше заболочених і перезволожених земель, зростання їх продуктивності і економічної ефективності використання.

Разом з тим, розвиток водогосподарського будівництва, осушувальної меліорації земель і їх сільськогосподарське використання викликало неконтрольоване зниження рівня ґрунтових вод, порушення гідрогеологічного режиму території, забруднення підземних і поверхневих вод мінеральними добривами, хімічними меліорантами, пестицидами і гербіцидами, зниження врожайності сільськогосподарських культур на прилеглих до осушених староорних землях, зміна умов для болотної флори і фауни, суховерхів"я лісів та інші негативні наслідки.

В перспективі доцільно розпочати скорочення масштабів гідротехнічної меліорації земель, як найбільш капіталомісткого і екологічно небездоганного напрямку підвищення родючості ґрунтів, а капітальні вкладення направити на освоєння вже осушених земель, розвиток агробіологічного комплексу, докорінне поліпшення луків і створення багаторічних культурних пасовищ.

Розвиток хімічної меліорації земель і удобрення ґрунтів сприяло підвищенню їх родючості, збільшенню врожайності сільськогосподарських культур, підвищенню їх якості. Однак розвиток хімізації землі викликав цілий ряд негативних екологічних наслідків: накопичення нітратів, пестицидів в продуктах харчування, забруднення ядохімікатами ґрунту, поверхневих і підземних вод, приземного шару повітря, погіршення середовища проживання для мікрофлори.

Основними напрямками підвищення ефективності хімізації земле-

робства є поліпшення якості мінеральних добрив, збалансованість усіх поживчих речовин і дозування внесення під кожну сільсько-господарську культуру, розширення масштабів вапнування ґрунтів, внесення норм вапна відповідно гідрологічній кислотності ґрунтів, перехід на біологічні і інтегровані системи захисту рослин від шкідників і хвороб.

Підвищення продуктивності і економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу можливо на основі раціонального розміщення галузей і культур з спеціалізацією господарства на тих видах продукції, які мають найкращі природні умови. Перенасищення ґрунтовиснажуючими культурами призвело до сильного виснаження ґрунтів, зменшення в них гумуса і зниження родючості.

Головними напрямками підвищення ефективності територіальної організації сільськогосподарського виробництва є: оптимізація розмірів посівної площі сільськогосподарських культур і поголів'я продуктивної худоби, розміщення галузей і культур з урахуванням рельєфу, мозаїчності ґрунтового покриву, кількості опадів, зволоженості території, її водозабезпечення, кількості тепла і світла, тривалості вегетаційного періоду сільськогосподарських культур, необхідності в продуктах харчування і сировині для промисловості і торгівлі.

Список опублікованих наукових праць, що відображають основні положення дисертації

1. Чук Л.Г. Эколого-экономические проблемы использования природно-ресурсного потенциала Западного Полесья Украины. К.: ССРС Украины НАН Украины. - 1996. - 2,0 п.л.
2. Чук Л.Г., Хусаинов Д.Я., Аблова Е.К. Устойчивость развития аграрной сферы на основе экологически оптимальной биопродуктивности. // Моделирование и исследование устойчивости систем. 16-20 мая 1993 г. - К.: Университет им. Т.Г.Шевченко. - 1994. - 0,1 п.л.
3. Хусаинов Д.Я., Аблова Е.К., Чук Л.Г. Активизация роли человеческого фактора в условиях перестройки хозяйственного механизма. Эколого-экономические системы, их иерархия. // Винница. - 1989. - 0,2 п.л.
4. Хусаинов Д.Я., Аблова Е.К., Чук Л.Г. Комплексная оценка пестицидов по их токсикологическому действию. Моделирование и исследование устойчивости систем. // К.: Об-во "Знание" Украинской ССР. - 1993. - 0,1 п.л.
5. Хусаинов Д.Я., Аблова Е.К., Чук Л.Г. Моделирование и эколого-экономические системы. // Моделирование и исследование устойчивости физических процессов. // К.: Ун-т им. Т.Шевченко. - 1991. - 0,1 п.л.
6. Аблова Е.К., Хусаинов Д.Я., Чук Л.Г. О некоторых подходах к составлению эколого-математических моделей. // Моделирование и исследование устойчивости физических процессов. К.: Ун-т им. Т. Шевченко. - 1991. - 0,1 п.л.
7. Аблова Е.К., Хусаинов Д.Я., Чук Л.Г. Пестициды в биосфере - сложная динамическая система. // Моделирование и исследование

устойчивости процессов. К.: Ун-т Т.Шевченко. - 1992. - 0, I п.л.

В. Хуслинов Д.Я., Аблова Е.К., Чук Л.Г. Динамическая система "пестициды-почва-растения" - Моделирование и исследование устойчивости процессов. // К.: Ун-т им. Т.Шевченко. - 1992. -

Summary.

Chuk L.G. Ecologo-economic problems of natural resource's potential of agriculture of West Polesie of Ukraine.

The thesis is presented for a candidate's degree in economics, specialisation 08.08.01. - environmental management. The Council for Studies of Productive forces of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, Kiev, 1996.

The aim of the thesis is both the elaboration of measures to increase economic efficiency use and reproduction of natural resources.

There are following questions considered in this work: theoretical bases of rationalisation of use, reproduction and protection of natural agricultural resources; economic substance of natural resources; estimate and analysis of melioration influence; propositions to improve regional organisation of agriculture of West Polesie and its ecologisation.

Чук Л.Г. Эколого-экономические проблемы природно-ресурсного потенциала сельского хозяйства Западного Полесья Украины.

Рукопись диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.08.01 - экономика природных ресурсов и природопользования. Совет по изучению производительных сил Украины НАН Украины, Киев, 1996. Защищается диссертационная работа, целью которой является разработка научно обоснованных мероприятий, направленных на повышение экономической эффективности использования, воспроизводства и охраны природных ресурсов и совершенствование системы природопользования в Западном Полесье.

В работе: разработаны теоретико-методические положения рационализации природопользования, воспроизводства и охраны при-

родних сільськогосподарських ресурсів; раскрыты сутність и економічне содержание природно-ресурсного потенціала сільського господарства, его функціональної и територіальної структури; дана оцінка и проведено аналіз впливу гідротехнічної меліорації земель и других видів меліорації на еколого-економічну ефективність використання природно-ресурсного потенціала; розроблено науково обґрунтовані заходи, направлені на підвищення продуктивності и економічної ефективності природно-ресурсного потенціала сільського господарства; розроблено пропозиції, направлені на удосконалення територіальної організації сільського господарства Західного Полісся України и его екологізацію.

Ключові слова: екологічна безпека, еколого-економічний аналіз, еколого-економічна оцінка, гідромеліоративна система, комплексна реконструкція, екологічнобезпечна меліорація земель.

Підписано до друку 22.05.96. Формат 60x84/16
Папір тип. № 1. Офс. друк. Умов. друк. арк. 1,8
Умов. фарб.-відб. 1,8 Обл.-вид. арк. 1,2
Замовлення № 257. Тираж 100 прим. Безкоштовно

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України
252032, Київ-32, бульвар Т.Шевченка, 60
Дільниця оперативного друку РВІС України НАН України
252032, Київ-32, бульвар Т.Шевченка, 60

436466

AB 35.229